

Vrankunge södra byallmänning och dess utskiftning

Av Ingolf Berg, Lidingö
oktober 2018

Vid Gustav Vasas kyrkoreduktion 1527 fanns i Vrankunge ett frälsehemman, Storegård, och tre krono-, f.d. domkyrko- och kronogårdar, Östregård, Västregård och Mellangård. På 1690-talet skatteköptes de tre kronogårdarna och de brukades därefter av självägande bönder.

Vrankunge gamla by gränsade mot de medeltida ensamgårdarna Sunnanvik/Bonäs¹, fd majorsbostället Silkesnäs och fd säteriet (16, fänriksbostället och kronogården Agnäs (idag delvis naturreservat) samt Hössöns häradsallmänning och Kalvshaga byelags allmänning. Vrankunge rote omfattar förutom den utflyttade byn även den östra halvan av Hössöhalvön, inkl. Agnäs, Vevik och Bjurkärr.

Vrankunge, med sina fyra huvudgårdar skattlades i Gustav Vasas jordebok år 1540 med ett mantal per gård, totalt fyra mantal, men förmedlades² till 2 3/8-dels mantal omkring år 1800. Storskiftet genomfördes i Vrankunge 1765, för utmarker/utägor 1782 och inägor 1803. Byallmanningen söder om byn, som då saknade bebyggelse, delades mellan tre av gårdarna.

Beslut om laga skifte i Vrankunge by fattades av landshövdingen Mörner den 5 maj 1847. Förrättningen, som då berörde ett 20-tal bönder med olika gårdsstorlekar, påbörjades den 1 september och avslutades efter 11 år den 7 juni 1858. Under den tiden skedde flera ägarbyten av de ursprungliga gårdarna. På den utskiftade byallmanningen hade gårdsägarna medgivit torpetableringar mot arrenden/dagsverken. Vid laga skifte återlöstes emellertid torpen, som blev grund för separata gårdar (Myrkullen, Rosenlund och Kålboda) – idag med gräns mot Kalvshaga m.fl. byars skogslag.

Skiftesarbete inleddes med en genomgång av befintligt kartmaterial, bland annat från storskiftet och kartor från angränsande områden. Efter fastställande av byns yttre och inre gränser vidtog arbetet med att gradera markområdena i olika klasser beroende på jordmån m.m. för att möjliggöra byten av olika skiften. Efter en överenskommelse om markbyten, för att samla markområdena och flytta ut gårdar, följde värdering av byggnader och hur de olika jordägarna skulle kompensera varandra – särskilt de som behövde flytta sina hus. Utflyttning av hus och markronderingen innebar också att en ny ”infrastruktur” behövde uppföras. Gårdar som miste sin tillgång till sjön Åsnen för vatten till sina kreatur fick rätt att leda dessa över grannens ägor. Nya vägar, stängsel och fägator uppfördes. Vid denna tid tillkom många nya stengårdsgårdar. Noggranna protokoll fördes. Av dessa framgår att en viss oenighet givetvis fanns mellan gårdsägarna som slutligen avgjordes genom förrättningsmännen.

¹ Här bodde bl.a. hembygdsforskaren Gunnar Hyltén-Cavallius, god vän med Georg Stephens. Säteri på 1600-talet under några år, men blev p.g.a. utebliven ståndsmässig byggnation därefter hästhage under Huseby. Har idag en herrgårdsbyggnation och omfattande brukningsareal.

² Förminskad skatteförmåga.

Protokollen omfattar 110 sidor med mycket detaljerade uppgifter om skiften av jordlotter och flytt av byggnader, gårdsgårdar och vägar m.m. samt kartor.

Häradsvägen mellan Vrankunge och Sirkön, sannolikt vid Myrkullen. Försäljare av krogarbeten. Foto från 1929, Lunds Universitetsbibliotek.

Vrankunge byalag ombildades efter skiftet av 17 Vrankungebönder och lever kvar än idag som en byggnadsförening. Byarnas gemensamma angelägenheter sköttes förr i tiden av byalaget med ålderman och bisittare - som valdes varje höst och inte fick förtalas mot vite. Budkavel användes för att kalla till möten enligt bystadgan, där fanns också vite om den inte vidarebefordrades skyndsamt. Bystadgan var en samling av praktiska rättregler från slutet av 1700-talet, som omarbetats av Konungens befallningshavare i länet, dvs. landshövdingen med stöd i regelverket, om hur byn skulle sköta sina gemensamma angelägenheter och relationer mellan byborna. Stadgan gällde naturligtvis också för byarna i bl.a. Kalvshaga, Kalvsvik och Hårestorp. Längre tillbaka kom vanligtvis en av Skatelövs socknens sexmän, som satt i sockenstämman (med ansvar för kyrkans förvaltning, skola och fattigvården) från Vrankunge rote.

Vrankunge gränsar mot Kalvshaga skogslag

Gränsen mellan Kalvsviks sockengräns och Vrankunge by fastställdes i samband med storskiftet 1782 i Vrankunge, utifrån tidigare utplacerade och jordbundna större stenar. Dessa har olika namn med Bräkenskallastenen i norr och därefter Hvitaslätt vid f.d. bataljonsprästabostället Boavred, Högemyrekulle³ (eller Myrkullastenen) och Lönehultstenen i

³ Denna sten utgörs av en större stenås, väl synlig i naturen, gränsande mot Myrkullens gård i Vrankunge.

söder, vid gränsen mot Hössö häradsallmanning (Wachttorpet/Nyatorp). Det gamla säteriet och regementskvartermästrebostället Hagstad och f.d. furirsbostället Skärvudde, som tillhör Kalvsviks socken, var skogslagets gräns i söder. Intilliggande Rävsjö var också militärboställe för en fänrik under 1700- och 1800-talet. Båda ingick i Hagstad säteri (donation 1621) och drogs in till kronan vid Karl XI:s reduktion på 1680-talet.

Kalvshaga m.fl. byars skogslag omfattade vid storskiftet år 1784 sammanlagt 17 gårdar om tillsammans 14 1/16-dels mantal. Det stora området sträckte sig från Skärvudde i söder till Odenlanda by i norr. Det var således både ursprungliga ensamgårdar och medeltida byar som ingick i skiftet.

Vid storskiftet av Kavshaga bys utmarker fick militärboställena Skärvudde och Rävsjö först sin mark i ett skifte. Därefter blev de övriga utmarkerna delade i två oxhagar, Västra hult⁴ med Uddbacken och Framholmen samt Ulfvahult⁵ med Torsholma och Fransholmar. Lotterna var ungefär lika stora och blev fortsatt allmanning för skogslaget.

Intrång och olovandes avverkning på allmanningarna var inte ovanligt. Var de någon från skogslaget som tagit sig extra friheter reglerades det genom bystämman, men var det någon utanför kretsen blev det en sak för häradsrätten. Ett domslut från 1808 hade lett till 3 Rd Banco i böter för brottet och domen lästes upp som varnagel under många år från Kalvsviks predikostol, sista gången 1861 enligt noteringarna.

Laga skifte genomfördes mycket sent för området och under lång tid, mellan åren 1910-1945. Protokollen var omfattande, ca 400 sidor. Genom ägodelningar var antalet gårdsägare då över 30 stycken som skulle enas om villkoren. Förutom skiften inom byarna med utflyttning av hus och ladugårdar skulle enighet också uppnås om den gemensamma ödemarken, allmanningarna, som låg mellan byarna och ensamgårdar. Man beslutade att behålla denna mark i gemensam ägo.

⁴ Senare även kallad "Kobacken".

⁵ Torpstället Ölfvrehult etablerades där för skötsel av gärdsgårdar och mot arrende.